

Prace Tadeusza Vetulaniego z punktu widzenia historyka nauki

Piotr Daszkiewicz
Service du Patrimoine Naturel
Muséum National d'Histoire Naturelle
57, Rue Cuvier-CP 41
75231 Paris Cedex 05
75005 PARIS

W dniu dzisiejszym, pięćdziesiąt lat po śmierci Profesora Vetulaniego grupa naukowców, specjalistów z zakresu hodowli zwierząt i genetyków zebrała się aby uczcić Jego pamięć i przedyskutować możliwe drogi kontynuacji Jego prac. Jest to niewątpliwym świadectwem znaczenia tych prac dla nauki. *Konik Polski* jest jednym z głównych tematów dzisiejszych wystąpień. Jest on także jednym z największych osiągnięć Profesora.

Bez wysiłków Profesora Vetulaniego, aby odszukać ostatnie osobniki i umiejętnie poprowadzonej hodowli, *Konik Polski* podzieliłby los licznych ras zwierząt, w Polsce i poza jej granicami, które bezpowrotnie wyginęły. Na szczególną uwagę zasługuje poczucie odpowiedzialności jakie towarzyszyło wczesnym pracom nad *Konikiem* i *Tarpanem*. Profesor Vetulani podkreślał, iż "nawet jeśli wysiłki nad zachowaniem i restytucją *Konika* spełzłyby na niczym, koniecznym jest jako wyraz odpowiedzialności wobec przyszłych pokoleń działanie, a nie bierne przyglądanie się ginięciu jednej z najstarszych ras końskich". Podkreślał znaczenie badań naukowych na temat dla hodowli koni w Europie. Warto zauważyć, że te rozważania o dziesięciolecia wyprzedziły powojenną dyskusję o odpowiedzialności naukowców i ich roli we współczesnym społeczeństwie.

Historyk nauki interesujący się dziełem Tadeusza Vetulaniego musi podkreślić, że nie ogranicza się ono do jakże ważnych prac nad *Konikiem* i *Tarpanem*. Jednym z najważniejszych kierunków Jego naukowych działań były prace nad zachowaniem rodzimych ras zwierząt. Podobne projekty badawcze dzisiaj prowadzone są w wielu krajach. Te prace Tadeusza Vetulaniego, prowadzone w latach trzydziestych dwudziestego wieku miały prawdziwie pionierski charakter, wyprzedzały o kilkadziesiąt lat podobne badania prowadzone na Zachodzie Europy. Profesor Vetulani jako jeden z pierwszych rozumiał jak trudnym jest zachowanie rodzimych ras nie mogąc uzasadnić ich hodowli, krótkowzrocznym nakazem przemysłowej produktywności. Jego zasługą jest także zwrócenie uwagi na znaczenie Turcji jak regionu, który odegrał ogromną rolę w domestyfikacji gatunków i który zachował ogromną ich różnorodność. Obserwacja ta stała się podstawą prowadzonych przez niego w tym kraju badań nad turecką hodowlą, próby szczegółowego opisu i rozpoczęciem prac nad zachowaniem tureckich ras koni, kóz, owiec i drobiu.

Profesor Vetulani nie ograniczał się w swoich naukowych badaniach do zwierząt domowych, prac nad hodowlą i agrotechniką. Odegrał także znaczącą rolę w badaniach podstaw nauki biologicznych. Już uprzednio wspomniane zostały Jego prace nad pochodzeniem konia, jak i odkrycie bezpośredniego związku pomiędzy *Tarpanem*, a małymi chłopskimi konikami z okolic Biłgoraja, gdzie dwa wieki wcześniej Zamoyski rozdał ostatnie *Tarpany* okolicznym wieśniakom, jego wysiłki nad wyselekcjonowaniem i dalszą hodowlą z tego materiału genetycznego koni jak najbliższych dzikiemu *Tarpanowi*. Prowadził liczne

badania nad związkami łączącymi zwierzęta domowe z ich dzikimi przodkami. Jak przykład szczególnie interesujących podobnych badań zacytować można jego prace na temat kozy beozarowej w Turcji.

Prace Tadeusza Vetulaniego doczekały się uznania w formie po dzień dzisiejszy szczególnie cenionej przez środowisko naukowe. Omówiono je, jako jedne z nielicznych w tamtej epoce polskich prac, w *Nature*. Za symboliczny można uznać fakt, że miało to miejsce w bombardowanym Londynie w okresie gdy w okupowanej Polsce rezultaty prac profesora Vetulaniego były systematycznie rabowane przez hitlerowskich dygnitarzy i „naukowców”, dokonujących tego przestępstwa pod kierunkiem Lutza Hecka. Tadeusz Vetulani odmówił jakiegokolwiek formy kolaboracji z Niemcami. Pozbawiony swojego stanowiska i możliwości pracy, ryzykował życiem udzielając pomocy uwięzionym polskim żołnierzom.

Profesor Vetulani odegrał także bardzo ważną rolę w organizacji nauki i edukacji w Polsce. Liczni z jego studentów stali się wybitnymi specjalistami w hodowli zwierząt i w różnych dziedzinach nauk rolnych i przyrodniczych. Jak mało kto Profesor zdawał sobie sprawę ze znaczenia rozwoju nauczania akademickiego w dziedzinie nauk rolnych. W 1934 roku był jednym z sygnatariuszy apelu do władz o zachowanie nauczania nauk rolnych na Uniwersytecie Stefana Batorego w Wilnie. Apel był odpowiedzią na pogłoski o zamierzonej likwidacji tej części uniwersyteckich struktur. W apelu podkreślono szczególne znaczenie ośrodka akademickiego w badaniach agronomicznych na terenach o dominującej gospodarce rolnej jak i znaczenie Uniwersytetu Wileńskiego dla Polaków żyjących poza granicami Rzeczypospolitej (Litwa, Łotwa, Estonia i Rosja).

Wielką zasługą Profesora Vetulaniego było to, iż ze swoimi badaniami naukowymi i popularyzacją ich rezultatów zdołał on wyjść poza kręgi ściśle akademickie. Posiadał On rzadki dar przekonywania do nauki właścicieli ziemskich, administracji państwowej i armii. Udział wojska w programach naukowych badań nad Konikiem jest interesujący w świetle dzisiejszych rozważań na temat braku funduszy na badania wojskowe [w Polsce] jak i całkowitym rozdziałem jednostek badawczych wojskowych i cywilnych. Sprawozdanie z posiedzenia (Grona) Przyjaciół Zwierzyńca Koników Typu Tarpana Leśnego w Białowieży z 9 maja 1938 roku, obecnie przechowywane w archiwum PAN w Poznaniu, pokazuje iż większość (z dziewięciu) uczestników posiedzenia stanowili oficerowie armii, a także iż dwanaście, szczególnie cennych z naukowego punktu widzenia, koników zostało zakupionych ze specjalnego funduszu Ministerstwa Spraw Wojskowych. Koniki zostały przekazane administracji leśnej i wypuszczone w rezerwacie w Białowieży.

Wspominając prace Tadeusza Vetulaniego należy pamiętać, iż Profesorowi przyszło pracować w bardzo trudnym okresie. Projekt został rozpoczęty jeszcze przed odzyskaniem przez Polskę Niepodległości. Okres II Rzeczypospolitej, w którym instytucje naukowe bardzo dobrze się rozwijały, państwowa polityka sprzyjała badaniom naukowym, został brutalnie zakończony w 1939 roku. Rezultaty prac profesora Vetulaniego zostały zrabowane, a najcenniejszy materiał hodowlany skradziony i wywieziony do Niemiec. Dzisiaj gdy tak wiele pisze się o rabunku dzieł sztuki i innych dóbr kultury jakże często zapomina się o rabunku dorobku naukowego i stratach jakie poniosła polska nauka w czasie okupacji.

Niemieckie kręgi naukowe i prywatne firmy przez długie lata bezpośrednio czerpały korzyści z rabunku prac profesora Vetulaniego. Historia obeszła się bardzo okrutnie z profesorem, nie tylko pozbawiono go na długie lata możliwości pracy i zrabowano dorobek lecz w dodatku dzisiaj często zbrodniarze odpowiedzialni za ten rabunek, jak Lutz i Heinz Heck, uznawani są za autorów prac, które po prostu ukradli, natomiast rola Tadeusza Vetulaniego została niesłusznie zapomniana. Wystarczy obejrzyć kilkanaście stron internetowych poświęconych n.p. Tarpanowi żeby zadać sobie sprawę, że po dzień dzisiejszy Heckowie, organizatorzy rabunku stada Koników Polskich, „korzystają” ze skradzionych Vetulanemu prac, a on sam

jest nadal „zle obecny” w historii europejskich nauk przyrodniczych. Profesor zrestą bardzo trafnie przewidział ten stan rzeczy, wkrótce po wojnie pisał, że za kilka lat skradzione mu rezultaty zostaną ogłoszone jako wielki triumf niemieckiej nauki. Podkreślał także, że nie chodzi wyłącznie o zwrot zrabowanego mienia ale także o zasadę iż podobne przestępstwo nie powinno pozostać bezkarnym.

Po wojnie profesor Vetulani aktywnie uczestniczył w odbudowie polskiej nauki. W tych jakże trudnych warunkach na nowo rozpoczynał praktycznie od zera. Uczony ten był świadomy tego, że niektórych strat nie da się już naprawić i pozostało jedynie sporządzenie dokumentacji historycznej. Odpowiadając na propozycję jednego ze studentów przeprowadzenia badań nad koniem z Powiśla, Profesor pisał byłby to doskonały temat przed 1939 rokiem natomiast po wojnie koń ten po prostu przestał istnieć. Działania wojenne zniszczyły hodowlę na Pomorzu, a sowiecka armia potraktowała ten region jak wrogie terytorium rekwizycjonując konie jak zdobycz wojenną lub zamieniając je na mniej wartościowe osobniki towarzyszące ich oddziałom. W rezultacie czego ewentualna praca nad rasą koni z tego regionu straciła rację bytu.

Tadeusz Vetulani należał do tego pokolenia polskiej inteligencji, które padło ofiarą obu systemów totalitarnych. Komunistyczne ograniczenia wolności nauki dotknęły także Profesora. Związany przed wojną z ziemiaństwem i współpracujący z polską armią zaliczał się dla komunistów do kategorii „politycznie podejrzanych”. W tych warunkach trudno Mu było prowadzić akcję rewindykacji zrabowanych przez Hecków *Koników*. Coraz bardziej izolowany przez nowe władze w kraju starał się podtrzymać kontakty z międzynarodowym środowiskiem naukowym co w tamtej epoce wiązało się z niemałym ryzykiem. Świadectwem tych prób jest m.in. korespondencja z wybitnym polskim zoologiem, a zarazem konsulem polskiego rządu emigracyjnego w Nowej Zelandii, Kazimierzem Wodzickim. Nie ulega wątpliwości, że te międzynarodowe kontakty były dla komunistów dodatkową przyczyną represji. Coraz częstsze akty najzwyczajniejszego zaszczuwania, oraz odmowa urlopu zdrowotnego w okresie choroby niewątpliwie przyśpieszyły śmierć Profesora.

Podsumowując chciałbym zwrócić uwagę na ogromną wartość dla historii nauki dokumentów pozostawionych przez Profesora Vetulaniego. Przechowywane obecnie w Archiwum PAN w Poznaniu są one niestety znane jedynie wąskiej grupie specjalistów. Zważywszy na ich znaczenie dla historii biologii i dla historii nauki w Polsce niewątpliwie warto by je udostępnić i przybliżyć szerszemu gronu czytelników. Zważywszy na zainteresowanie pracami Profesora Vetulaniego w Europie, Stanach Zjednoczonych i Australii powinny one zostać, przynajmniej częściowo, udostępnione on-line wraz z angielskim tłumaczeniem. Byłby to najwłaściwszy sposób złożenia hołdu Wielkiemu Uczonemu.

Źródła

- Andrzejewski, R., Weigl, A. (1993): Polskie studium różnorodności biologicznej wydane przez Narodową Fundację Ochrony Środowiska w ramach programu środowiskowego Narodów Zjednoczonych (UNEP).
- Archiwum Akademii Rolniczej w Poznaniu,teczka personalna Tadeusza Vetulaniego. Archiwum AN w Poznaniu, Materiały, Sygn. P.III-47.
- Aubert, M., Marquart, J.-J. (1997): Le Konik Polski, cheval primitif polonais : ses origines et les raisons de son utilisation pour la gestion des sites naturels. Bulletin de la Société Neuchâtoise des Sciences naturelles, 120(2).
- Bajer, M. (1996): Rodzina Vetulanich (w cyklu Rody Uczone, 4). Forum Akademickie, 10.
- Barbacki, S., Borny, Z., Matusiewicz E. (1970): Dzieje Akademickich Studiów Rolniczych i Leśnych w Wielkopolsce 1919-1969, (red.), PWN. Poznań.

- Daszkiewicz, P. (2001): The Polish mission to reclaim animals looted in Poland during World War II, in the light of documents from the archives of Professor Tadeusz Vetulani. *Przegląd Zoologiczny*, XLV,3-4.
- Daszkiewicz, P. , Aikhenbaum, J. (1999): Aurochs. Le retour d'une supercherie nazie. H.S.T.E.S. Paris.
- Groves, C. (1999): The Przewalski Horse: Morphology, Habitat and Taxonomy. Serwer internetowy uniwersytetu w Adelaide w Australii: http://home.austranet.au/stear/cg-przewalski_horse.html.
- Hrobni, Z., Jaworowska, M> (1975): Tablice geologiczne Koników Polskich (z przedmowa W. Pruskiego). *Prace i Materiały Zootechniczne*, 7 - dodatek. PWN, Warszawa.
- Janikowski, T. (1942): The Wild Horse of Poland. *Nature*, 3815, 12 December 1942.
- Karty z dziejów zootechniki polskiej. PWRiL, Warszawa 1973.
- Kownacki, M. (1984): *Koniki Polskie*. PWN, Warszawa.
- Loftus, R., Scherf, B. (1993): *World Watch List for domestic animal diversity*. FAO, Rome.
- Proffit, C. (1999): Exemple de gestion conservatoire en competence Bourgogne. *Le Courrier de l'Environnement de l'INRA*, 36.
- Vetulani, Z. (1998): Tadeusz Vetulani - człowiek i uczoney. *Kronika Miasta Poznania*, 2.: 285-300.
- Wajrak, A. (2000): Powrót Hitlerowskiej Krowy. *Gazeta Wyborcza - Magazyn*, 13(369), 31.03.2000: 6-15.
- Wielkopolski Słownik Biograficzny. PWN, Warszawa-Poznań 1981.